

олинмаган ҳолда қурилгани, шу сабабли аскарларда турли юқумли касалликлар учраётганлиги, ҳукумат бу ишга алоҳида эътибор бериши лозимлиги каби фикр-мулоҳазалар келтирилганлигининг гувоҳи бўлишимиз мумкин⁹.

Хулоса қилиб айтганда, "Туркитон тўплами"да келтирилган хабар ва мақолаларда Бухоро амирлиги ҳудудида экологик вазият ва экологик ҳолатлар ёмонлашган жойлар, экологик вазият оғирлашган ҳудудларда олиб борилиши керак бўлган ишлар, вазиятни юмшатиш чоралари, касалликларни олдини олиш ва зарарини камайтиришга қаратилган таклиф ва мулоҳазалар ҳам келтирилганки, уларни ўрганиш ва тадқиқ этиш бугунги куннинг ҳам муҳим вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

EKOLOGIYANING GLOBAL VA LOKAL MUAMMOLARI

S. Hakimov, Peshko` Iqtisodiyot kolleji jismoniy tarbiya kafedrasi mudiri
B.Fattoyev, Peshko` Iqtisodiyot kollejining Maxsus fan o`qituvchisi

Ekologik muammolar XXI asrning eng dolzarb muammolari bo`lib qoldi. Insoniyat, hayvonot dunyosi va o`simliklarning kundalik hayoti bevosita atrof-muhit bilan o`zaro munosabatiga bog`liq. Biz yashab kelayotgan Yer sayyorasi bir qarashda necha-necha milliard yillardan beri o`zgarishsiz mavjud bo`lib, uning o`lchamlari ham cheksizdek, har xil mintaqalar alohida-alohida joylashgan va ularning bir-biriga aloqasi go`yoki yo`qdek tuyuladi. Aslida esa hammasi butunlay boshqacha.

Yerdagi barcha tirik mavjudot, birinchi navbatda, odamzod uzluksiz nafas oladi. Insonning eng asosiy ozuqasi havo hisoblanadi. Biz nafas olar ekanmiz, burun va og`zimizdan kirgan havo to`g`ridan-to`g`ri o`pkamiz orqali qonga qo`shiladi. Butun tanamizni, ayniqsa, bosh miyamizni oziqlantiradi. Bu jarayon bir necha daqiqa to`xtab qolgan taqdirda muqarrar halokat yuz beradi. Bundan tashqari, odamzod va boshqa jonzotlar suv hamda turli xil ozuqa moddalari bilan oziqlanadi. Biz iste`mol qiladigan meva, poliz ekinlari, sabzavotlar esa yerdan oladigan ozuqa bilan birga havodan ham nafas oladi. O`simliklarning ozuqasi jonzotlarnikining aksi bo`lib, ular tirik organizmlarning chiqindi gazlari bo`lgan karbonat angidrid va boshqalarni iste`mol qilib, o`zidan kislorod chiqaradi. Shunday qilib, tabiatda mutanosiblik hosil bo`ladi. Lekin atrof-muhitga tarqalayotgan me`yorida ortiq zararli chiqindilarning barchasini o`simliklar o`zlashtira olmaydi. Ortiqcha zararli moddalar o`simlik va mevalarda yig`ilib qoladi hamda ularni iste`mol qilgan odamlar butun jonzotlarni zaharlaydi. Natijada, tirik jonzotlar va o`simliklar o`rtasida million yillardan beri hukm surib kelayotgan mutanosiblikka putur yetadi.

Taassufki, kundalik hayotda va deyarli har qadamda ekologik muhitning mayda yoki yirik miqyosda qo`pol buzilayotganiga guvoh bo`lamiz. Jamiyatimizdagi ko`pchilik insonlar o`ta madaniyatli, ozoda va tartibli. Ularning yurish-turishi, yuksak odob-axloqi va madaniyatini ko`rib faxrlanasan, kishi. Ota-bobolarimizdan meros yuksak ma`naviyatning munosib vorislari bo`lishga hamisha intilib yashaymiz. Biroq guruch kurmaksiz bo`lmaganidek, jamiyatimizda «o`ziga xon, ko`lankasi maydon»

олинмаган ҳолда қурилгани, шу сабабли аскарларда турли юқумли касалликлар учраётганлиги, ҳукумат бу ишга алоҳида эътибор бериши лозимлиги каби фикр-мулоҳазалар келтирилганлигининг гувоҳи бўлишимиз мумкин⁹.

Хулоса қилиб айтганда, "Туркитон тўплами"да келтирилган хабар ва мақолаларда Бухоро амирлиги ҳудудида экологик вазият ва экологик ҳолатлар ёмонлашган жойлар, экологик вазият оғирлашган ҳудудларда олиб борилиши керак бўлган ишлар, вазиятни юмшатиш чоралари, касалликларни олдини олиш ва зарарини камайтиришга қаратилган таклиф ва мулоҳазалар ҳам келтирилганки, уларни ўрганиш ва тадқиқ этиш бугунги куннинг ҳам муҳим вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

EKOLOGIYANING GLOBAL VA LOKAL MUAMMOLARI

S. Hakimov, Peshko` Iqtisodiyot kolleji jismoniy tarbiya kafedresi mudiri
B. Fattoyev, Peshko` Iqtisodiyot kollejining Maxsus fan o`qituvchisi

Ekologik muammolar XXI asrning eng dolzarb muammolari bo`lib qoldi. Insoniyat, hayvonot dunyosi va o`simliklarning kundalik hayoti bevosita atrof-muhit bilan o`zaro munosabatiga bog`liq. Biz yashab kelayotgan Yer sayyorasi bir qarashda necha-necha milliard yillardan beri o`zgarishsiz mavjud bo`lib, uning o`lchamlari ham cheksizdek, har xil mintaqalar alohida-alohida joylashgan va ularning bir-biriga aloqasi go`yoki yo`qdek tuyuladi. Aslida esa hammasi butunlay boshqacha.

Yerdagi barcha tirik mavjudot, birinchi navbatda, odamzod uzluksiz nafas oladi. Insonning eng asosiy ozuqasi havo hisoblanadi. Biz nafas olar ekanmiz, burun va og`zimizdan kirgan havo to`g`ridan-to`g`ri o`pkamiz orqali qonga qo`shiladi. Butun tanamizni, ayniqsa, bosh miyamizni oziqlantiradi. Bu jarayon bir necha daqiqa to`xtab qolgan taqdirda muqarrar halokat yuz beradi. Bundan tashqari, odamzod va boshqa jonzorlar suv hamda turli xil ozuqa moddalari bilan oziqlanadi. Biz iste`mol qiladigan meva, poliz ekinlari, sabzavotlar esa yerdan oladigan ozuqa bilan birga havodan ham nafas oladi. O`simliklarning ozuqasi jonzorlarnikining aksi bo`lib, ular tirik organizmlarning chiqindi gazlari bo`lgan karbonat angidrid va boshqalarni iste`mol qilib, o`zidan kislorod chiqaradi. Shunday qilib, tabiatda mutanosiblik hosil bo`ladi. Lekin atrof-muhitga tarqalayotgan me`yoridan ortiq zararli chiqindilarning barchasini o`simliklar o`zlashtira olmaydi. Ortiqcha zararli moddalar o`simlik va mevalarda yig`ilib qoladi hamda ularni iste`mol qilgan odamlaru butun jonzorlarni zaharlaydi. Natijada, tirik jonzorlar va o`simliklar o`rtasida million yillardan beri hukm surib kelayotgan mutanosiblikka putur yetadi.

Taassufki, kundalik hayotda va deyarli har qadamda ekologik muhitning mayda yoki yirik miqyosda qo`pol buzilayotganiga guvoh bo`lamiz. Jamiyatimizdagi ko`pchilik insonlar o`ta madaniyatli, ozoda va tartibli. Ularning yurish-turishi, yuksak odob-axloqi va madaniyatini ko`rib faxrlanasan, kishi. Ota-bobolarimizdan meros yuksak ma`naviyatning munosib vorislari bo`lishga hamisha intilib yashaymiz. Biroq guruch kurmaksiz bo`lmaganidek, jamiyatimizda «o`ziga xon, ko`lankasi maydon»

⁹ Причины санитарного неблагополучия Керков.//Туркестанский сборник.Т. 501. – С. 93-99.

ўлиши ва пашшаларнинг яқин атрофдаги кишиларни заҳарлари келтирилиб ўтилад. Шунингдек, Бу ҳолатдан қутилиш учун ботқоқлик ва қамишзорларни тугатиш лозимлиги келтириб ўтилади⁶.

Бухоро амирлиги ҳудудида (умуман бутун Туркистон минтақаси учун хос) оқова сувларнинг ташландик ва аҳоли яшаш жойларига яқин эканлиги экологик ҳолатни ёмонлашувига ва гигиена қоидаларини қўпол бузилиши натижасида турли хил касалликлар келиб чиқишига сабаб бўлиши, маҳаллий амалдорлар эса бунга умуман бефарқ қарашлари, ёз ойларида касаллик тарқатувчи пашшаларнинг ниҳоятда кўплиги бу эса безгак касаллигининг кўпайиши, айниқса, унинг инсон ҳаёти учун хавфли турининг кўплаб учраши хусусида тўхталиб ўтилади. безгакнинг асосий марказлари Бухоро амирлиги учун Бу Кўлоб ва Ҳисор бекликлари эканлиги, бу ердаги ҳарбий хизмат ўтовчи аскарларнинг 2-3 йилда алмаштирмас безгакнинг сурункали турига ўтиши билан боғлиқ маълумотларни “Средне Азиатский Вестник” (“Ўрта Осиё хабарномаси”) матбуот органининг 1896 йил, 9-сонидаги мақолада учратишимиз мумкин⁷.

Бухорода кишиларни энг даҳшатга ва қўрқувга соладиган касаллик бу мохов касаллиги бўлиб, “Новое время” (“Янги давр”) матбуот органининг 1908 йил, 115-сонида А.Столыпиннинг “Проказа в Бухаре” (“Бухорода мохов”) номли мақоласида бу касалликни келиб чиқиши экологик вазиятга боғлиқлиги, Бухоро шаҳрининг санитар ҳолати ёмон аҳволдалиги, Бухоро умуман бутун Туркистон ҳудудидаги маҳаллий аҳоли мохов касаллигидан жуда қўрқиши ва мохов бўлганларни жамоат жойларига қўйилмаслиги бир сўз билан айтганда моховларни кишилар орасидан чиқариб ташлашлари, бу касалликлар билан курашиш учун аввал шаҳар ва қишлоқларнинг санитар гигиена ҳолатини яхшилаш зарурлиги, экологик тоза ичимлик суви ва озиқ-овқатлар ейиш зарурлиги, кўлмак ва ахлат сувларни инсонлардан узоқроқ жойларга чиқариш кераклиги таъкидлаб ўтилади⁸.

“Туркистон тўплами” саҳифаларида Бухоро амирлигидаги экологик вазият хусусидаги мақола ва хабарларнинг деярли барчасида касалликларни олдини олиш учун, энг аввало, одам тоза, озода юриши, яшаб турган атроф-муҳитини тоза сақлаши хусусида гапирилиб, касалликларни энг кўп тарқатадиган восита Бухоро шаҳрида мавжуд бўлган ҳовузлар ва уларда узок вақт туриб қолган сувлардаги бактерия ва микроблар эканлиги алоҳида уқтириб ўтилади.

Ушбу келтириб ўтилган камчиликларга русларнинг ўзлари ҳам йўл қўйганликларини “Туркистон тўплами”нинг 501 томида, 1909 йилда чоп этилган мақолалардан билиб олиш мумкин. Тўпламнинг 501 томида Бухоро амирлигига қарашли Карки шаҳрида жойлашган рус ҳарбий горнизони жуда ноқулай қурилгани, юқорида келтириб ўтилган камчиликларни инобатга

⁶Регелб А. Заметка о санитарных условиях стран расположенных на верховьях Амударьи//Туркестанский сборник. Т. 451. – С. 54-60.

⁷ Эпидемия малярии в средней Азии//Туркестанский сборник. Т. 523. – С. 21-27.

⁸ Столыпин А. Проказа в Бухаре// Туркестанский сборник. Т. 465. – С. 118-119.

яхши бўлсада, уларнинг оқава сувлари назорат қилинмаётгани, ва оқава сувлар кўчаларга чиқариб юборилиши натижасида экологик вазиятнинг бузилиши, канализациялар ўтказиш орқали ушбу сувларни шаҳардан чиқариб юбориш зарурлиги, ифлос сувларнинг ичиш учун фойдаланилаётган ҳовузларга ҳам кўшилиши, ҳовузлар сувидан ичишни тўхтатиб, сувни экологик тоза етказиб бериш учун водопровод ўтказиш экологик ва гигиенек ҳолатни яхшилаши хусусидаги фикр-мулоҳазалар келтирилади⁵. Ушбу мазмундаги мақола ва хабарларни “Бухоройи шариф” газетасида яна кўплаб учратиш мумкин

Хулоса қилиб айтганда, “Бухоройи шариф” газетаси саҳифаларини варақлар эканмиз Бухоро аҳолисини тиббий маданиятини оширишга, шаҳар ва қишлоқлар, кўчаларини тоза сақлашга, ичимлик сувини асрашга, оқава сувларни канализациялар ташкил қилиш орқали шаҳардан чиқариб юбориш билан боғлиқ фикр-мулоҳазалари бугунги кун учун ҳам аҳамиятли бўлиб ҳисобланади. Экологик вазиятни яхшилаш, табиатни асраш барча даврлар учун муҳим вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади. Аждодларимизнинг бу борадаги тажрибаларини ўрганиш бугунги кундаги долзарб вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади.

БУХОРО АМИРЛИГИ ЭКОЛОГИК ҲОЛАТИНИНГ “ТУРКИСТОН ТЎПЛАМИ”ДА ЁРИТИЛИШИ

Орзиев М.З,

БухДУ Тарих кафедраси катта ўқитувчиси

Туркистон генерал губернаторлиги ташкил топгандан сўнг, Кауфман томонидан ўлканинг ижтимоий-иқтисодий, маданий ва хўжалик ҳаётини ёритишга мўлжалланган “Туркестанский сборник” (“Туркистон тўплами”) тузила бошланади. Ушбу тўплам бутун Туркистон ўлкаси ва унга қўшни бўлган мамлакатлар тарихи, маданияти, урф-одат ва анъаналари, хўжалик юритиш тартиби, табиати, флора ва фаунаси, ер усти, ер ости ва бошқа йўналишлардаги мақола, хабар, илмий экспедициялар ҳисоботлари кабиларни ўзида жамлаган. 1867-1917 йиллар давомида чоп этилган ушбу тўпламда ўлканинг экологик вазияти, санитарик гигиена ҳолатига оид маълумотлар ҳам кўплаб учрайди. Айниқса, Бухоро амирлиги ва унинг экологик ҳолати диққатга сазовор бўлиб, амирликнинг табиий экологик ҳолати ва хўжалик, инсонлар фаолияти давомида экологик ҳолатнинг бузилиб, турли касалликлар тарқалиши хусусидаги маълумотлар ўз даври учун ҳам муҳим аҳамият касб этган.

“Туркистон тўплами”да “Туркестанские ведомости” (“Туркистон хабарномаси”) матбуот органининг 1884 йил, 427-сонидан олиб босилган мақолаларнинг бирида, Бухоро амирлиги бекликлари, айниқса, Амударё юқори оқимидаги минтақаларидаги экологик ҳолат таҳлил этилиб, Сурхон, Шеробод, Вахш дарёлари хавзасидаги ботқоқликлар, уларнинг касаллик тарқатиши, уларнинг қирғоқларидаги қамишзор кўлмақларда, турли жониворларнинг

⁵ “Бухоройи шариф” 13-сон, 1912 йил, 26 март

ОРЗИЕВ М.З. XX аср бошларида Бухоро шаҳридаги экологик вазият хусусида ("Бухорои шариф" газетаси асосида)	70
ОРЗИЕВ М.З. Бухоро амирлиги экологик ҳолатининг "Туркистон тўплами"да ёритилиши	72
ФАТТОҲЕВ В. Ekologiyaning global va lokal muammolari	74
NURILLOYEV Z.I. Buxoro muhandislik-texnologiya instituti kimyo fani o'qituvchisi. Gidrosfera muhofazasi	76
HAMROYEV F.CH. Energetika sanoatining biosferani ifloslantirish muammolari	77
NURILLOYEV Z.I. Buxoro muhandislik-texnologiya instituti kimyo fani o'qituvchisi. Tuproq ekologiyasi	79
ПАНОЕВ.Н.Ш, НУРИЛЛОЕВ.З.И .Экономические и экологические аспекты отходов в современном строительстве бухарский инженерно-технологический институт	81
ИСРОИЛОВ К. Глобал иқлим ўзгариши нима?	83
MUHIDOV O. Atmosfera havosi ifloslanishining insonga, o'simlik va hayvonot olamiga ta'siri	88
ESHONQULOV B. Muhit, muvozanat va ekologik omillar	89
БОЛТАЕВА З.А. Озиқ овқат маҳсулотлари муаммоси ва атроф-мухит	92
ПАНОЕВ Н.Ш. Экологик муаммоларни ҳал қилишда барчамиз бирдек масъулмиз	94
МИРЗОЕВА И.Э.Эрозион жараёнлар таъсирида ҳосил бўлган рельеф шакллари ва унинг ўзига хос экологик жиҳатлари	96
МУРАТОВА Г.С. Экологик маданият ва инсонларнинг табиатга бўлган муносабати	99
МУРАТОВА Г.С. Атроф мухит муҳофазасида сув ва саломатликнинг ўрни	103
ШАМСИЕВ Р.,Зокирова Д.А Экологик тоза қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришнинг самарали йўллари	106
РАХМОНОВ Р.Р., РАЙИМОВ А.Р., ЯРАШЕВА М.Я. Бухоро вилоятидаги овладиган товуксимонлар туркуми вакилларининг экологияси ва аҳамияти	108
САЛИМОВА Ҳ.Ҳ. Жамиятимизнинг ҳозирги экологик ҳолати	111
BOZOROVA R. Ekologik muammolar ekologiyaga bog'liq kasalliklar, muammolari va yechimlari	113
AMONOVA O., SAIDOVA D. Ekologik madaniyat va ta'lim	121
AHADOV F.U. Aтроф-мухитнинг chiqindilar bilan ifloslanishi	123
JO'RAYEVA M.N. Tabiatni asrash bizning burchimiz	124
TOSHOV Z.S. Ekologik menejment tabiatdan foydalanish iqtisodiyoti samarali bo'lishini ta'minlovchi muhim kategoriya	125
DONIYOROV B.N. Agrolandshaftdagi biologik mahsuldorlikni oshirishda yuzaga keladigan ekologik muammolar	127
DONIYOROV B.N. Ekotizimlarni ifloslantiruvchi ekologik omillar	129
DO'SANOV Q.M. Tabiatni chiqindidan tozalaymiz	133
SIROJOV S. Chiqindilarni tozalash (zararsizlantirish) jarayonlari va vositalari	137

Шамсиев Р.Х., Нажмитдинов Ф.Ш. Ноанъанавий энергия ресурсларидан фойдаланиш имкониятлари	384
Шамсиев Р.Х., Азизов Б.А. Қишлоқ хўжалик ва чорвачилик маҳсулотлари чиқиндиларидан автомобил ёқилғиси олиш ва фойдаланиш	386
Шамсиев Р.Х. Автомобил чиқиндиларини атроф-мухитга таъсири	388
Рўзиева Д.И. Инновацион фаолият - жамият равнақи йўлида	390
Усманова Н. Ю. Инновацион фаолиятни самарали ташкил этиш	393
НОРОВА С.Ю. Инновации – фактор экономического развития	397
ТУРСУНОВ Х.Ш., ТОХИРОВ Б.Б., ЮЛДОШЕВ Л.Т. Бухоро вилоятида чорвачилик соҳасини инновацион технологиялар асосида ривожлантириш истиқболлари	399
ТУРСУНОВ Х.Ш., ТОХИРОВ Б.Б., ОБИДОВ Б.Б. Кўп тармоқли фермер хўжалигида ишлаб чиқаришининг ўзига хос хусусиятлари ва самарадорлигини ошириш омиллари	403
МИРЗОЕВА И.Э., МИРЗОЕВА Г.Э. Тупроқ шўрланиши ва унинг олдини олиш чора-тадбирлари	405
ТУРСУНОВ Х.Ш., ТОХИРОВ Б.Б., ЮЛДОШЕВ Л.Т. Чорвачиликда насли моллар ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш истиқболлари ва муаммолари	408
ШОЖОНОВ А. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда электрон ахборотнинг аҳамияти	410
OLIMOV T. Fermer xo'jaligida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish samaradorligi	413
РАҲМОНОВ Р.Р, РАҲИМОВА С.К., ТОҲИРОВ Б.Б. Бухоро вилоятидаги овладаниган кемирувчилар туркуми вакиллари биологияси ҳақида маълумотлар	415
МУХСИНА Ш. Тупроқ шўрини йўқотишда беданинг биологик аҳамияти	418
АВЕЗОВА Ш.М. Значение институциональной среды в развитии конкуренто способности региональной экономики	419
ЭРГАШЕВА М.К., НЕМАТОВ А.Н. Бухоро вилояти туристик имкониятларидан самарали фойдаланишнинг географик жihatлари	422
АБДУЛЛАЕВ Қ.Ф., УМАРОВА С.М. Сардоба – оби ҳаёт манбаи	425
МАХМУДОВ Б.Х. Чиқиндисиз технология	427
НУРИЛЛОЕВ З. Табиатни чиқиндидан асраш	430
ПУЛОТОВА М.Р. Безотходные технологии	431
ПРИМОВА А.А. Экономическое регулирование механизма эффективного производства в условиях обеспечения экологической безопасности	435
НОРБОЕВА У.Т. Бухоро вилояти шароитида шўрланишнинг ғўза навларига таъсири	438
АТОЕВА М. Экология ва миллий мерос	440
ТОШОВ Х.Р. Табиат фалсафаси ва дастлабки географик тасаввурлар	442

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ
БУХОРО ВИЛОЯТ ҲОКИМЛИГИ ЎРТА МАХСУС, КАСБ-ҲУНАР
ТАЪЛИМ БОШҚАРМАСИ
БУХОРО ВИЛОЯТ ЭКОЛОГИЯ ВА АТРОФ-МУҲИТНИ МУҲОФАЗА
ҚИЛИШ БОШҚАРМАСИ
БУХОРО ВИЛОЯТ ЎРМОН ХЎЖАЛИГИ БОШҚАРМАСИ
БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
БУХОРО МУҲАНДИСЛИК-ТЕХНОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ
ПЕШКУЎ ИҚТИСОДИЁТ КОЛЛЕЖИ

**ЭКОЛОГИЯ, АТРОФ-МУҲИТНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ,
ТАБИИЙ РЕСУРСЛАРДАН ОҚИЛОНА ФОЙДАЛАНИШ
ВА УЛАРНИ ҚАЙТА ТИКЛАШ**

РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ

2018 йил 21 апрель